

Håkan A Bengtsson är VD för Arenagruppen. Han var med och startade tidskriften Arena 1993. Håkan var redaktör för SSU:s tidskrift Tvärdrag 1986 till 1990. Han har studerat nationalekonomi, ekonomisk historia och statskunskap på Lunds universitet mellan 1980 och 1986. Sedan början av 1990-talet har han varit verksamhet som journalist, debattör och författare.

Socialdemokratin och den globala kapitalismen

Arbetarrörelsen uppstod som en organiserad politisk protest mot den framväxande industrikapitalismens sociala orättvisor. Arbetarfrågan eller den sociala frågan ledde till politiska krav och organisering i fackliga organisationer och i ett socialdemokratiskt parti. Redan från början var socialdemokratins förhållningssätt till kapitalismen kluvet. Å ena sidan organiserades rörelsen runt mycket konkreta krav på förbättringar av arbetarklassens livsvillkor och rösträtt för alla medborgare. Å andra sidan hävdade socialdemokratin att en grundläggande samhällsförändring krävdes för att råda bot på missförhållandena:

”Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetareklassens sociala frigörelse, till trygghet och utveckling af den andliga och materiella kulturen.”

(Inledningsmeningen av 1897 års partiprogram)

Det är i detta spänningsfält mellan dagsaktuella krav på reformer och långtgående ambitioner att helt omvandla samhället socialdemokratin formats och verkat. Herbert Tingsten gjorde i sitt stora verk *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* (utgivet 1941 i projektet ”Den svenska arbetarklassens historia”) gällande att socialdemokratin tidigt hade valt väg och accepterat det kapitalistiska systemet och i praktiken blivit ett socialliberalt parti. Tingsten, som senare lämnade partiet, skulle i egenskap av efterkrigstidens ledande svenska liberala opinionsbildare utveckla tesen om ”ideologiernas död”. En tankegång som låg i tangentens riktning.

Paradoxalt nog är detta en spegelbild (men med omvänd innebörd) av en kritik som ofta framförts från vänster. Socialdemokratin har från det hållet anklagats för att inte ha gjort upp med det kapitalistiska systemet och därmed svikit sina socialistiska ideal. Socialdemokratin fullföljde, menar dessa kritiker, aldrig de socialiseringspropåer som aktualiserades i socialiseringsutredningen på 20-talet, i efterkrigsprogrammet från 1944 och i förslaget om löntagarfonder på 1970-talet. Båda dessa ståndpunkter utgår från att valet har stått mellan ”liberalismen” och ”socialismen” betraktade som två kontradiktoriska samhällsmodeller. Båda berättelserna gör gällande att socialdemokratin i praktiken bara är en radikalare variant av socialliberalismen, inte en egen idéströmning. Jag menar att båda dessa betraktelsesätt lägger den socialdemokratiska särarten och praktiken i skugga.

Den politiska konflikten i svensk politik har i hög grad rört den offentliga sektorns omfattning och de omfördelade inslagen i välfärdssystemen. Det vill säga kring politikens och statens roll i samhället och ekonomin. Här har rollfördelningen mellan vänster och höger varit mycket tydlig. Den socialdemokratiska praktiken har formats i fältet mellan de vardagliga kraven på reformer här och nu och en mer långsiktig förhoppning om ett bättre och rättvist samhälle, som – detta har samtidigt stått klart – inte kan förverkligas fullt ut men som trots detta levtt i det kollektivt undermedvetna som en framtida utopisk möjlighet, både som ett latent och inspirerande ideal. På samma gång underlag för ett samhällskritiskt förhållningssätt

till den reellt existerande samhällsordningen och konkreta förslag på förbättringar här och nu. Grundbulten i den socialdemokratiska idétraditionen har vidare varit tilltron till folkstyret, parlamentarismen, demokratin och politiken som mål och medel. Socialdemokratin har aldrig hemfallit åt en enkel formel eller en fastställd dogm.

En byggsten i den svenska modellen har varit ambitiösa offentligt finansierade välfärdssystem. Men också en arbetsmarknadsmodell där löntagarna och arbetsgivarna genom överenskommelser i kollektivavtal (ofta) utan statlig inblandning reglerat relationerna mellan parterna. Många inslag i den svenska modellen har i själva verket etablerats i spänningsfältet mellan politiken, marknaden och det civila samhället. A-kassorna är ett exempel på den här typen av konstruktioner, där myndighetsutövning sker i samarbete mellan folkrörelser och staten. Den här typen av blandformer är ett intressant och både bortglömt och förtalat inslag i den svenska modellen. Det har på senare tid snarare klassats som korporativism, vilket fått en negativ klang i senare tiders liberala självförståelse.

Den socialdemokratiska praktiken har alltså inte växt fram som antingen en maximalistisk socialistisk strategi å den ena sidan eller ett okritiskt förhållningssätt till kapitalismen och maktförhållandena i marknadsekonomin å den andra. Nils Karlebys postuma bok *Socialismen inför verkligheten* (Tiden, 1926) beskriver bättre den socialdemokratiska traditionen som den formades efter makttillträdet 1932. Karleby menade att varje politiskt ingrepp eller kollektivavtal begränsade den absoluta äganderättens suveränitet och den fria marknadens domvärjo. Socialismen var för Karleby inget statiskt tillstånd utan snarare en ständigt pågående process. Han skrev bland annat om det arbetande folkets delaktighet, en utbyggd offentlig verksamhet och offentlig kapitalbildning, socialpolitik och utbildningspolitik. Karleby skriver avslutningsvis:

”vi veta ej vad resultatet till slut blir av det vi skapa, ej precis hurudant det samhälle blir beskaffat, som framgår som resultat av vår strävan. Utvecklingen är icke slut med oss; vi äro blott dess bärare i nuet.”

Den socialdemokratiska modellen har byggt på ett stort mått av utvecklingsoptimism och bejakande av produktivkrafterna. Arbetarrörelsen har underlättat den kapitalistiska strukturomvandlingen samtidigt som strukturer och element, vilka ökat rättvisan och jämlikheten, byggts in i den ekonomiska utvecklingsmodellen. Den så kallade Rehn-Meidnermodellen hade denna innebörd, med sina fyra byggstenar: en restriktiv finanspolitik, en aktiv arbetsmarknadspolitik, utslagning av ineffektiva företag och en solidarisk lönepolitik.

Paradoxalt nog har systemets kritiker ofta visat sig bättre förstå marknadsekonomins och kapitalismens inneboende problem och motsägelser än många av dess främsta försvarare som ofta haft en idylliserande syn på det kapitalistiska systemets förtjänster. Karl Marx analys av kapitalismen bibringade viktiga insikter som dagens globalisering ytterligare bekräftar. Och i Sverige har Ernst Wigforss, Rudolf Meidner, Gösta Rehn med flera visat att en kritisk blick kan ge en mer realistisk bild av hur ekonomin faktiskt fungerar. Men hur är det i dag? Göran Johansson menar i en intervju i *Agenda 2010+* (Agora, 2008) att det i dag finns en del övrigt att önska i detta avseende.

Efter löntagarfondsstriden och 1990-talets politiska omvärderingar har emellertid socialdemokratin tenderat att bli mindre systemkritisk. Kjell-Olof Feldt tog sin hand från partiets antikapitalistiska retorik. I en uppmärksam intervjubok, *Samtal med Feldt: Berndt Ahlqvist och Lars Engqvist intervjuar finansministern* (Tiden 1984), menade han att "det alltid varit bekvämt och enkelt att utropa kapitalismen till fiende". Socialdemokratin hade ju i

praktiken accepterat kapitalismen och antikapitalismen fyllde mest en social funktion i rörelsen. Menade Feldt. I slutet av 1980-talet medverkade socialdemokratien till en något reviderad syn på den offentliga sektorn, vars expansion dämpades och senare har skattekvoten också sjunkit, även om svenska skatter fortfarande ligger på en hög nivå vid en internationell jämförelse.

”Rosornas krig” och striden mellan så kallade förnyare och traditionalister i Sverige var del av en större ideologisk förskjutning i den europeiska socialdemokratien. Efter 1989 har flera socialdemokratiska partier i praktisk politik och programmatisk retorik blivit mindre socialistiska, skalat bort sina utopiska visioner om ett klasslöst samhället. Det mest tydliga och långtgående exemplet är brittiska Labour. Även i Sverige reviderade Socialdemokraterna sitt partiprogram 2001. Formuleringen om att bestämmanderätten över produktionen skulle överföras i hela folkets händer ströks till förmån för mer allmänna resonemang om ekonomisk demokrati och mer fokus lades på demokratins grundläggande idéer och att samhället skulle grundas ”på demokratins ideal och alla människors lika värde”. En allmän uppfattning är också att socialdemokratien gått åt ”höger”. Vad som är orsak och verkan är emellertid lite oklart. Den politiska tyngdpunkten i den europeiska och globala politiken försköts mot mer marknadsliberala idéer under denna tidsperiod. Lika mycket som att driva på denna utveckling anpassade sig socialdemokratien till dessa nya politiska realiteter, trogen sin pragmatiska tradition.

Kommunismens sammanbrott 1989 förändrade också den politiska omvärld där socialdemokratien tidigare kunnat staka ut en mittenposition mellan kommunismen och den oreglerade kapitalismen. Paul Krugman konstaterar i *The return of depression economics and the crisis of 2008* (Norton, 2009) att den kommunistiska världen på sin topp omfattade en tredjedel av världens befolkning. Följderna av omvälvningen 1989 är att vi för första gången sedan 1917 lever i en värld där privat äganderätt och fria marknader accepteras som ”facts of life”:

”This situation will not last forever. Surely there will be other ideologies, other dreams; and they will emerge sooner rather than later if the current economic crisis persists and deepens. But for no capitalism rules the world unchallenged.”

Det är till dessa realiteter socialdemokratien har haft att förhålla sig under de senaste två decennierna. Men historien visar också att ingen ordning består för evigt.

Hayek versus Polanyi

Fredrich Hayeks *Vägen till trældom* kom ut 1944 och översattes redan samma år till svenska. Bokens underrubrik löd ”Till socialister i alla partier”. Sverige stod då inför en strid om planhushållningsinslagen i svensk ekonomi, om hur omfattande statens kontroll över ekonomin skulle vara och graden av reglering av marknaderna. Krigsåren hade präglats av ransoneringar och statlig styrning. En strid som kan sägas ha slutat oavgjort. Tingsten blev liberal när han läste Hayek och Palme socialdemokrat. Hayeks bok var en stark argumentation för den fria marknaden och ”den spontana ordningen”. Hayek är något av nyliberalismens motsvarighet till Marx, och återutges regelbundet av näringslivets tankesmedja Timbro. Huvudpoängen var att ökad statlig makt leder till totalitarism antingen i form av fascism eller kommunism.

Hayek menade att fascismen och kommunismen båda var en konsekvens av liberalismens kapitulation. I själva verket riktade sig Hayeks kritik mot politikens inblandning i samhälle

och i ekonomi. Denna innebar att individernas frihet begränsades. Statens klåfingrighet hade gått för långt. Om inte de västeuropeiska länderna valde en annan väg skulle även dessa utvecklas till ett totalitärt Gulag. Huvuduppgiften var därför att rulla tillbaka staten. Hayek skulle inte komma att sätta sin prägel på efterkrigstidens politiska dagordning, men när den kommunistiska världen föll samman 1989 såg det ut som att Hayek i någon mening hade fått rätt. Och nyliberalismens skördetid upplevdes stå för dörren. Historien hade tagit slut, hävdade Francis Fukuyama i en berömd formulering. Liberalismen hade sist och slutligen besegrat socialismen och gjort slut på de statsinterventionistiska förvillelserna. Denna berättelse har dominerat det politiska tänkandet efter murens fall.

Även Karl Polanyis *Den stora omdaning* publicerades 1944, men är nog mindre känd i dag. Polanyi var noga besett en intressant socialist, med dragningar åt gillesocialismen och var starkt förankrad i kristna värderingar. Han var alltså ingen statskramare. Men han hade redan på 1920-talet utmanat Hayeks liberala idétradition, som såg statens inblandning som roten till totalitarismen.

Bokens grundläggande tema var omvandlingen från ett traditionellt marknadssamhälle till en mer reglerad marknad. Polanyi drog emellertid helt andra slutsatser av 30-talskrisen. Den tidigare oregrerade kapitalismen varade inte för evigt utan "bäddades in" i samhället. 30-talskrisen var en kollektiv erfarenhet om vilka sociala och ekonomiska katastrofer den fria marknaden kunde leda till. Och till skillnad från Hayek menade Polanyi att det var bristen på regleringar som skapade den stora depressionen och den sociala oro som banade väg för 30-talets fascism. Demokratien hade förlorat på grund av politikens svaghet, inte på grund av att den varit för stark. Krisen kunde därför utnyttjas av demokratins motståndare.

Polanyi uppehåller sig särskilt vid relationen mellan det finansiella systemet och den reala ekonomin. Polanyis perspektiv styrde i någon mening politiken under flera decennier efter krisens och krigets ragnarök. Detta var en period då socialdemokratien i Sverige dominerade det politiska fältet. Men inte ens denna ordning varade för evigt. Och under några decennier har marknadssystemet åter avreglerats i Hayeks anda.

Hayek och Polanyi representerar två poler och perspektiv kring vilka den samhällsfilosofiska diskussionen i de grundläggande politiska frågorna i hög grad kretsar. Historiskt sett pendlar den konkreta politiken och maktrelationerna i marknadsekonomin mellan dessa två perspektiv. Ofta står vänstern på Polanyis linje och högern närmare Hayek, även om det varken är givet eller det allenarådande mönstret. Högern har historiskt sett ofta företrätt ett mått av statlig nationalism och vänstern har under senare år medverkat till liberaliseringar i många länder. En historisk genomgång visar också att det var arbetarrörelsen och inte högern som i början av 1900-talet var mot tullar och för frihandel.

Frågan är om politiken på ett generellt plan åter kommer att orientera sig mot Polanyis perspektiv. Det finns många sakliga skäl till varför så borde bli fallet. Frågan är vad en dylik omorientering mer konkret kan innebära, och vilka alternativ och samhällsperspektiv socialdemokratien kan erbjuda i dag. För precis som på 1930-talet är en överdimensionerad stat knappast skälen till de ekonomiska problemen utan snarare frånvaron av politiska motmakter, inte minst på global nivå. Polanyis grundläggande tänkande anammades på sin tid av socialdemokratien och många socialliberaler. Utgångspunkten var att marknadssystemet på något sätt måste bäddas in i samhället eftersom en ren marknad avskild från andra sociala institutioner och det omgivande samhället skapar orimlig ojämlikhet och återkommande

obalanser och kriser. Vilket den kris som synliggjordes 2008 men som inletts tidigare bara är ytterligare ett exempel på.

Globaliseringens epok

Den epok vi har bakom oss och som konvergerade kring samhällsomvandlingarna 1989 brukar sammanfattas med ett allomfattande och i dag allmänt accepterat begrepp: globalisering. Antalet boktitlar som innehåller ordet globalisering uppgår vid det här laget till åtskilliga tusental. En enkel sökning på de digitala bokhandlarna ger ett överväldigande resultat. Tiotusentals böcker behandlar olika aspekter på globaliseringen.

Globaliseringen är en process med en rad olika dimensioner och konsekvenser. Begreppet användes redan på 1960-talet. Men det är först efter 1989 det anammats som ett samlingsbegrepp för vår tids samhällsförändringar. Det nya är framför allt hastigheten och de stora omvälvande konsekvenserna för nationer och ekonomier. Och att globaliseringen binder samman världen på ett helt annat sätt än tidigare.

Men den är också omstridd och har medverkat till att förändra det politiska landskapet och har skapat nya politiska konfliktlinjer. Efter murens fall har de tidigare kommunistiska länderna och ytterligare två och halv miljarder människor införlivats i den globala konkurrensen om arbete, löner och investeringar. Nedmonteringen av nationella gränser har befrämjat såväl handel som migration. Under täckmantel av den så kallade "Washington konsensus" blev privatiseringar och avregleringar standarden för den ekonomiska politiken. 1989 presenterade de Washingtonbaserade institutionerna Internationella valutafonden (IMF), Världsbanken och USAs finansdepartement ett standardpaket för krishantering i utvecklingsländerna som gjort begreppet synonymt med marknadsfundamentalism.

Den finansiella ekonomin har getts friare tyglar och den informationsteknologiska revolutionen underlättat finansiella transaktioner inom och mellan länderna, vilka ökat i omfattning på ett exponentiellt sätt. Den finansiella ekonomins betydelse och tyngd har vidare ökat i relation till den reala ekonomin. I vårt närområde har EU:s inre marknad varit en viktig drivkraft i denna liberaliseringsprocess. Mycket av detta har att göra med planekonomiernas sammanbrott, men även blandekonomierna har påverkats av rörelseriktningen mot mer fria marknader.

Alla politiska partier har haft att anpassa sig till denna delvis nya spelplan. Även socialdemokratin i Västeuropa accepterade grundvalarna för den nya globala konkurrensen. När socialdemokratiska och socialistiska regeringar styrde merparten av Europas länder i slutet av 1990-talet fokuserades strategin på investeringar i människors utbildning och kompetens så att europeiska löntagares löner och arbetsvillkor inte skulle försämrats i det långa loppet. Så kallade sociala broar till nya livschanser i förändringen och omvandlingen, var ett sammanhållande socialdemokratiskt koncept. I någon mån var detta ett klassiskt socialdemokratiskt förhållningssätt. Det grundläggande dilemmat var att många av de strukturer som tidigare bäddat in kapitalismen på nationell nivå urholkades av globaliseringen – och av politiska beslut. Vad som var hönan och ägget kan förstås diskuteras. Men den nationella politiska nivån har otvivelaktigt försvagats, utan att de globala institutionerna förmått fylla tomrummet. Socialdemokratins inre liv har som en följd av detta präglats av spänningar mellan först förnyare och traditionalister och senare framför allt i synen på EU och ytterst på globaliseringens konsekvenser.

Ett skäl till att socialdemokratin har bejaktat globaliseringen beror förmodligen på dess grundläggande politiska instinkt att bejaka produktivkrafterna. Vilket historiskt sett betraktats som en förutsättning för ökat välstånd, på samma sätt som marknadsekonomisk strukturomvandling kunde leda till ökade löner och utbyggd välfärd under efterkrigstiden. Under det senaste dryga decenniet har svenska löntagare också upplevt en väsentlig reallöneökning. Det har i så måtto varit ett framgångsrecept. Och globaliseringen har onekligen medverkat till att höja levnadsstandarden för en stor del av världens befolkning som tidigare levde i fattigdom. Många delar av världen har uppvisat en fantastisk positiv ekonomisk utveckling när de etablerat sig på världsmarknaden. Även om det inte bara beror på externa faktorer (handel) som den etablerade utvecklingsmodellen ofta låter antyda. Ekonomisk utveckling sker alltid i ett samspel mellan handel med omvärlden å ena sidan och inhemska marknader och nationell utveckling av samhällsstrukturer och sociala system å den andra. Men samtidigt finns länder som upplevt en negativ utveckling och snarare avskilts från världsekonomin, exempelvis i delar av Afrika. Frihandel kan också slå ut viktiga näringar som jordbruk och textilindustri vilka alltid utgjort grundvalen och en första förutsättning för en långsiktig utveckling av ett lands ekonomi och välstånd. Även om det i grunden är rätt att bejaka frihandel bör den omgärdas med vissa reservationer. Paradoxalt nog kan vissa länder under en begränsad tid behöva skydda sina inhemska näringar för att på lång sikt kunna konkurrera med de rika länderna.

Ett dilemma för Socialdemokraterna är att den nuvarande fasen i kapitalismens utveckling också inneburit ökade inkomst- och välståndsklyftor inom och mellan länderna. Något koncept för att bygga in rättvisan i detta globala system har ännu inte materialiserats. Tvärtom har vi sett en ökad press nedåt på löner och anställningsvillkor. Möjligheterna för facket att motverka detta tenderar att minska, vilket inte minst de uppmärksammade EU-domarna om Laval och Rüffert illustrerar. Det legala EU-systemet tenderar att gynnar den fria rörligheten men inte möjligheten att värna sociala rättigheter för löntagarna. Den nationella inbäddningen av kapitalismen har urholkats och såväl nationella politiker som fackliga organisationer är satta under hård press.

Men ännu dominerar en något idylliserad bild av globaliseringens allomfattande förtjänster. Ett uttryck för denna klockartro präglade det så kallade Globaliseringsråd som den borgerliga regeringen tillsatte efter valet 2006. Då pekade alla ekonomiska kurvor uppåt. Rådet överlämnade emellertid sin slutrapport *Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige* (Ds 2009:21) när världsekonomin hade drabbats av en av historiens värsta finansiella kriser någonsin. Det dämpade trovissheten något. Men trots detta konstaterade rådet att ”vår analys är dock att det snarast är mer globalisering ... som behövs”. Frågan är emellertid inte ”mer” eller ”mindre”, utan hur och om de nationella regeringarna kan skapa ett institutionellt ramverk som dels förebygger internationella finansiella krascher och dels ger möjlighet att åstadkomma en bättre fördelning av framtidens välstånd. Detta är en avgörande fråga för socialdemokratin, något av dess grundläggande existensberättigande. Den globala konkurrensen innebär att det kapitalistiska systemet är i en ny historisk fas. Denna kommer att sätta sin prägel på marknadsekonomins utveckling och politikens förutsättningar under överskådlig tid. Den globala kapitalismens omvandlingskraft är oerhört stark och genomgripande. Men den nuvarande balansen mellan politik och ekonomi, särskilt i den finansiella sektorn, är inte långsiktigt hållbar. När Lehman Brothers gick i konkurs hösten 2008 skrevs ett nytt kapitel.

Den stora recessionen

Den finansiella kris som chockade världen 2008 har beskrivits som slutpunkten för den nyliberala epoken. Denna kan sägas ha inletts 1979 när Margaret Thatcher valdes till premiärminister i Storbritannien. Hennes program gick ut på att minska den offentliga sektorn roll i samhället och ekonomin och att försvaga fackföreningsrörelsen och det civila samhället. Facket förlorade både stora medlemskadrer och inflytande över samhällsutvecklingen och arbetsmarknaden. Det återstår att se om vi nu har bevittnat ett nytt epokskifte. Det kommer under alla omständigheter inte att bli en återgång till en svunnen ordning, utan snarare handlar det om hur balansen mellan politik och marknad kommer att gestaltas i dagens globala värld. Rent moraliskt och politiskt har det nyliberala konceptet otvivelaktigt kollapsat. Men det innebär inte att den grundläggande motsättningen mellan Hayek och Polanyi är avgjord till den enas eller den andres fördel. Tvärtom rör det sig om en spänning som är inbyggd i det politiska livet och djupt förankrad i den politiska och ekonomiska filosofin. Striden och diskussionen lär fortsätta. Balansen mellan fria och i någon mening reglerade marknader är en fråga för en ständigt pågående diskussion och bestäms också av maktbalansen i samhället i stort.

Men Polanyis position har onekligen fått en iögonfallande bekräftelse av händelserna efter att investmentbanken Lehman Brothers gick i konkurs den 15 september 2008. Det politiska systemet har efter krisen visat sig potent och vidtagit exceptionella åtgärder för att undvika en ekonomisk härdsmälta av det slag som drabbade världen efter börskraschen 1929. Erfarenheterna från den stora depressionen låg uppenbarligen lagrade i det kollektivt undermedvetna. Men det är i skrivande stund omöjligt att bedöma hur djup krisen kommer att bli. Varje kris är unik. Denna kris har med en historisk analogi till 30-talet kallats "den stora recessionen". I skrivande stund pågår diskussionen om krisens orsaker och vilka politiska slutsatser som bör dras. På ett allmänt plan har staten och politiken åter kommit till heders igen. Till och med den anglosaxiskt och marknadsvänligt orienterade *Economist* har i ett stort temablock menat att fransk statlig *dirigisme*, under rubriken "Vive la différence", trots allt har sina förtjänster. Någon slags konsensus i ord råder i dag om behovet av en bättre kontroll och reglering av banker och de finansiella marknaderna. Men det återstår att se vad allt detta betyder i praktiken. Ord är en sak, handling en annan.

Paul Krugman företräder i *The return of depression economics and the crisis of 2008* ett klassiskt keynesianskt perspektiv. George Soros argumenterar i *The new paradigm for financial markets. The credit crisis of 2008 and what it means* (Public Affairs, 2009) för en reglering eftersom de finansiella marknaderna till sin karaktär är instabila. Den som söker en marxistisk analys kan ställa sitt lystmäte i John Bellamy Foster och Fred Magdoffs *The great financial crisis. Causes and consequences* (Monthly Review Press, 2009). Johan Norberg fortsätter i *En perfekt storm. Hur staten, kapitalet och du och jag sänkte världsekonomin* (Hydra förlag, 2009) sin nyliberala ekonomiska argumentation.

Dessa aktuella bidrag till förståelsen av den finansiella krisen visar att tolkningen också kan placeras och kategoriseras utifrån olika politiska preferenser och ekonomiska doktriner. I det korta perspektivet har den i varje fall inneburit statens renässans och en chock för den finansiella ekonomin. Frågan är om vi kommer att få se en annan balans mellan politik och marknad och den reala och den finansiella ekonomin i framtiden. Om Hayeks spontana ordning eller Polanyis inbäddning av kapitalismen i samhället är framtidens recept. Den nuvarande krisen har emellertid aktualiserat behovet av en keynesiansk stimulanspolitik, även om det inom EU finns betydande skillnader mellan ländernas perspektiv och syn på regleringar och stimulanser. På G20-mötet våren 2009 diskuterades och föreslogs emellertid

åtgärder som länge diskuterats utanför de etablerade salongerna, men som tidigare inte hamnat på dagordningen, som frågan om skatteparadis och behovet av reglering av bankerna i och den finansiella ekonomin. Tidigare har detta avvisats som orealistiskt och felaktigt. Och snarare drivits av företrädare för den globala rättviserörelsen.

Flera bidrag försöker också konkretisera erfarenheterna i form av konkreta reformförslag för den ekonomiska politiken i allmänhet och de finansiella marknaderna i synnerhet. LO-ekonomen Ola Pettersson presenterade våren 2009 rapporten *När musiken tystnar – om den globala finanskrisen* (LO, 2009). Han konstaterade att så stora samhällskostnader är förknippade med finanskriser att en självreglering är omöjlig. Någon form av demokratiskt inflytande är nödvändigt. Han diskuterar också konkreta förslag för att skapa en bättre balans. Bland ett annat regelverk för bankernas kapitaltäckningskrav, bättre tillsyn, långsiktiga ersättningsmodeller som inte befrämjar överdrivet risktagande och riskbaserade premier så att inte staten får stå för hela notan i kommande kriser. På Policy Networks stora Progressive Governance-konferens våren 2009 i Chile diskuterade en rad debattörer och akademiker vilka slutsatser som bör dras av dagens globala kris. Inläggen har publicerats i *Responses to the global crisis. Charting a progressive path. Handbook of ideas* (Policy Network, 2009). Idéer och förslag saknas alltså inte.

Det innebär knappast på lång sikt en given seger för Polanyis hållning. Det politiska resultatet är inte givet. Framtiden förefaller i själva verket mycket osäker. Kanske har ett möjligheternas fönster öppnats eller det en tillfällig kris innan (den spontana) ”ordningen” återuppstår? I *New Statesman* skriver Martin Jacques att den politiska och finansiella eliten ”are flying blind” och att krisen bara börjat och i själva verket är helt bortom kontroll.

Under 30 år har Margaret Thatcher satt standarden för ekonomisk politik. Vad som kommer nu är helt osäkert. Men att någon form av omorientering och ett nytt ”kontrakt” uppstår förefaller troligt. Det vore under alla omständigheter förnuftigt.

Den ekonomiska krisen synliggör grundläggande ekonomiska och politiska frågor där socialdemokratin bör utveckla såväl ett politiskt filosofiskt tänkande som forma konkreta politiska åtgärder. Socialdemokratin måste spela en roll i detta intellektuella arbete och praktiska samhällsprojekt.

Agenda 2020

Det är hög tid att belysa och diskutera ojämlikhetens kostnader. Inte minst i form av sociala och mänskliga förluster i livsmöjligheter för de enskilda individerna. Ökade inkomst- och löneskillnader anses allmänt befrämja ökad produktivitet och ekonomisk utveckling. Det går förstås inte att bortse från ekonomiska incitament. Planekonomierna visade att detta varken är möjligt eller önskvärt. Men avsaknaden av motkrafter till de fria marknaderna skapar andra typer av problem. Varav ojämlikheten är ett av de mest problematiska.

I ett större perspektiv är de superrikas villkor också ett slags moralisk kris i vår tid. David Rothkopfs hävdar i *Superclass: Hur den globala makteliten styr världen* (Leopard, 2008) att den nuvarande situationen och de ökade klyftorna mellan rika och fattiga inte är långsiktigt hållbara. Denna moraliska kris har för övrigt också drabbat socialdemokratin och fackföreningsrörelsen, med allt från AMF-bonusar till pensionsvillkor inom rörelsen.

OECD har konstaterat att under de senaste 25 åren har löneandelen av BNP minskat från 67 till 58 procent. Bland annat har Alexander Hijzen belyst denna utveckling (OECD, 2007).

Och inkomstfördelningen blivit mer ojämlig sedan 1980, vilket råkar sammanfalla med Thatchers och Reagans tillträde på den globala politiska scenen och inledningen på den marknadsliberala epoken. De som redan har det gott ställt tar en allt större del av BNP i anspråk. Det är inte lika illa som för 100 år sedan – det vill säga före demokratin och välfärdsstaten. Men utvecklingen är otvetydig. Klyftorna har ökat dramatiskt det senaste kvartssekklet. Det går inte att säga att mer av marknadskonforma lösningar förändrar eller kommer till rätta med dessa orättvisor. Som OECD konstaterar är det helt enkelt inte något som stöds av konkreta bevis.

Inte ens det klassiska argumentet att ökad ojämlikhet befrämjar social rörlighet håller streck vid en närmare analys. Daniel Lind har i uppsatsen *Hur långt från trädet fallet äpplet? Och hur länge lever den amerikanska drömmen i Sverige?* (Arbetarrörelsens ekonomiska råd, 2009) visat att länder med små löneskillnader har större social rörlighet än länder med stora inkomstskillnader. Det finns också etablerad nationalekonomisk forskning som visar just detta.

Vidare framhålls apropå den ekonomiska krisen att olika bonussystem och belöningar har lett till ett överdrivet risktagande vilket medverkat till de bubblor som orsakat krisen. I USA har lönerna legat stilla sedan 1980 samtidigt som produktiviteten ökat. Många hushåll har lånefinansierat sin konsumtion på ett sätt som saknade täckning i reala inkomster. Argumenten för relativt sett små inkomst och förmögenhetsskillnader har alltså starkt stöd i forskningen och den historiska erfarenheten. Ökad jämlikhet och en rimlig fördelningspolitik skapar förutsättningar för både en stabil ekonomisk utveckling och social rörlighet.

En förnyad diskussion om jämlikhet måste emellertid också ta intryck av nya insikter. Jämlikhet har helt enkelt flera dimensioner. Under lång tid har det dominerande konceptet bara fokuserat på jämlikhet i förutsättningar. Det är om man så vill den liberala rättvisepincipen. LO:s rättviseutredning på 1990-talet diskuterade om rättvisans tre dimensioner. Förutom lika förutsättningar lyfte utredningen också fram behovet av en rättvis fördelning. Det senare kan sägas ha varit socialismens centrala tillägg till definitionen av jämlikhet. Men Rättviseutredningen lade också till ”frihet från förtryck”. Vilket är viktigt eftersom det också inkluderar diskriminering som inte bara har med klass att göra. Socialdemokratins *raison d'être* är strävan efter jämlikhet. I dag är en ny diskussion om jämlikhet synnerligen angelägen. Både utifrån gamla erfarenheter och nya perspektiv.

En annan grundpelare är tilltron till politiken och folkstyret. Inte minst handlar det om den nationella nivån, där handlingsutrymmet ofta spelas ned och underdrivs. Det finns en betydande möjlighet att göra mer på nationell nivå. Den är inom överskådlig tid den centrala politiska arenan. Till detta kommer behovet av att återuppfinna och bygga om demokratiska institutioner på global nivå. Att stärka den globala politiken, varav EU är mest central för Sveriges del, står inte i motsättning till den nationella politiken. Demokratin är inte ett nollsummespel. Tvärtom skulle starkare globala strukturer också öka det nationella handlingsutrymmet. Bättre och starkare institutioner på nationell och internationell nivå understödjer helt enkelt varandra.

Emellertid präglas EUs konstruktion av en grundläggande obalans mellan EU:s hårda och mjuka makt. Det som gäller den fria rörligheten har betydande legal uppbackning. Inte minst visade detta sig i de uppmärksammade domarna om Laval och Rüffert. Det som gäller den sociala dimensionen och löntagarnas rättigheter har inte samma grundläggande status. Detta har skapat en grundläggande obalans mellan politik och marknad i hela det europeiska

projektet. Det går inte att backa ur EU-projektet och det är inte heller önskvärt. Men när politiken försvagats riskerar också tilltron till demokratin att försvagas. Det visade redan Polanyi apropå utvecklingen under 1930-talet. I dag växer misstron mot politiker och politiken i hela Europa. Och högerpopulistiska partier vinner terräng. Det finns två förklaringar till detta. Dels den ökade och oundvikliga migrationen, dels globaliseringen och försvagningen av politiken på nationell nivå. Detta är inte hållbart i längden. Men hur ska en annan ordning gestaltas? Socialdemokratin bör inleda arbetet med att formulera ett alternativ härvidlag.

Relationen mellan den finansiella och den reala ekonomin är central i alla nationalekonomiska analyser. Den finansiella sidan av saken har visat sig vara en grundval för en modern ekonomi men har i alla tider också tenderat att leda till kriser och obalanser i ekonomin. Finansiella bubblor är ett återkommande fenomen i den ekonomiska historien.

Den finansiella ekonomin är en förutsättning för att vi exempelvis ska kunna handla och finansiera vårt boende och uppbringa kapital till företag och investeringar. Men kan alltså också skapa ekonomisk instabilitet. Börsen kan för att citera Keynes liknas vid ett kasino. I vår tid har en rad olika finansiella instrument utvecklats vars innebörd ofta är svåröverskådliga. Den informationsteknologiska revolutionen har underlättat handel med värdepapper och valutor. Kritiken mot de så kallade riskkapitalbolagens kortsiktighet är väl känd. Den amerikanska bostadsbubblan vittförgrenade sig exempelvis i vidareförsäljning av tillgångar och involverade stora delar av världens investerare, även svenska fondplaceringar har fått uppleva betydande kapitalförluster efter kraschen hösten 2008.

Med stöd i Milton Friedmans teori om den rationella marknaden har föreställningen om den fria marknaden förtjänst överförs från varumarknaden, via valutamarknaderna till de finansiella marknaderna. Detta har varit den teoretiska grundvalen när olika former av regleringar avskaffats inom den finansiella delen av ekonomin.

Hur ska en ny inbäddning av framför allt finansiella sektorn se ut? Detta kräver i dag en mer avancerad social ingenjörskonst på nationell och global nivå. På båda nivåerna krävs en ny finansiell infrastruktur. Och specialkunskap om hur dessa marknader fungerar och ständigt utvecklas och uppfinner nya finansiella instrument. Regleringar är inte i sig effektiva. Det krävs både eftertanke och finjustering. Grundfrågan är hur det finansiella systemet ska understödja inte bara maximal avkastning på kort sikt utan också ekonomisk utveckling och entreprenörskap i den reala ekonomin på lång sikt. Inte bara aktieägarvärden ska tillåtas dominera den ekonomiska kalkylen utan även andra aspekter måste vägas in. Som samhällseliga intressen och de anställdas perspektiv.

Vänstern bör inte lämna frågan om företagandets villkor till nyliberala debattörer eller det allmänborgerliga tolkningsparadigmet. Efterfrågan är alltid "the bottom line" i varje företag. Om det inte är positiva siffror överlever inte ett företag eller en verksamhet i längden. Men det finns skäl att efterlysa en allmänt sett bredare bild av ekonomin, marknadssystemet och företagandet. I verkliga livet är ekonomiska verksamheter mer komplexa än den enkla nyliberala världsbilden låter antyda. De inrymmer förstas ekonomiska incitament, men är inte bara drivna av renodlade ekonomiska stimulanser. Det finns en mångfald företagsformer i en ekonomi. Den sociala ekonomin är ett etablerat politiskt fält i EU-sammanhang. Ideella föreningar, folkrörelser, stiftelser och ekonomiska föreningar etc, bedriver ekonomisk verksamhet som betyder mycket för ekonomin och sysselsättningen.

Vidare bör de aspekter som får ett företag att fungera väl tas med i beräkningen. Forskning visar bland annat att stora löneskillnader och hierarkier kan vara improduktiva. Gary J Miller har i *Hierarkins ekonomi* visat att fokus enbart på incitament och egenintressen för att styra och leda företag kan vara improduktivt. Företag som kan förmå de anställda att samarbeta och sätta sig över sina kortsiktiga intressen har en betydande konkurrensfördel.

En annan aspekt är att globaliseringen faktiskt inte innebär att allt nationellt eller regionalt förankrat ägande är irrelevant. Behovet av denna typ av förankring är viktig även i dagens globala ekonomi. Det förs också i krisens spår en sådan diskussion i många europeiska länder. Det är inte bara vänstern som står lyfter in den här typen av perspektiv i samhällsdebatten. Inom konservativa tory i Storbritannien framförs invändningar mot det etablerade ekonomiska konceptet som antyder ett paradigmskifte. Se exempelvis Phillip Blond "Rise of the Red Tory" i *Prospect* och en kommande bok med samma titel.

Socialdemokratin gör klokt i att delta i denna diskussion och intressera sig mer på djupet för frågor som rör de ekonomiska drivkrafterna för företagen, vad som skapar fungerande och effektiva företag, olika ägandeformer i en blandekonomi, fördelningsfrågor och hur en långsiktig ekonomisk utveckling ska kunna befrämjas.

Socialdemokratin bör inte bara tänka i form av en dikotomi mellan marknad och politik. Marknaden behöver inte bara bäddas in i politiken utan lika mycket i det omgivande civila samhället. Motkrafter i det civila samhället, som folkrörelser och fackföreningar och andra institutioner har utgjort den samhälleliga inramningen av marknaden och en väsentlig politisk förankring. Robert Putnams bok *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien* (SNS, 1996) visade att det inte är ett nollsummespel mellan marknad, politik och civilt samhälle. Ofta är det civila samhället beroende av politiska beslut och lagstiftning. Ett starkt civilt samhälle gör demokratin stark och främjar den ekonomiska utvecklingen. Den svenska modellen har i realiteten byggt på intressanta institutionella mellanformer mellan staten, det civila samhället och marknaden. Vilket är en förklaring till dess uthållighet och samhälleliga förankring.

Socialdemokratin bör intressera sig intellektuellt och konkret politiskt kring den globala kapitalismens möjligheter och tillkortakommanden och företagens inre drivkrafter. Och formulera en politik för ökad jämlikhet, en inbäddning av den gränslösa marknadsekonomin i politiken och i det civila samhället. Den kommer inte att ske på samma sätt som efter 1930-talets kris utan måste uppstå utifrån de förutsättningar som präglar dagens marknadsekonomiska system. Det är inte heller politiska lösningar och strukturer som kan iscensättas inom ramen för en mandatperiod eller ens två. Det är inte heller en ansats som bara kan skapas av politiska beslut. En samhällsförändrande rörelse måste ha ett större samhällsperspektiv och se hur marknaden och det civila samhället kan relateras till det politiska ramverket. Men att sätta en preliminär horisont kring 2020 är både rimligt och nödvändigt. Den socialdemokratiska särarten kan värnas och utvecklas under resan dit.

Litteraturförteckning

Bellamy, J. & Magdoff, F. (2009), *The great financial crisis. Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press.

Bengtsson, H (red). (2008), *Agenda 2010+*. Stockholm: Agora.

- Blond, P. (2009), Rise of Red Tories. *Prospect*, 28 februari 2009.
- Cassidy, J. (2008), He Foresaw the End of an Era. *The New York Review*, Oktober 23, 2008.
- Cramme, O. & Jurado, E. (2009), *Responses to the global Crisis. Charting a Progressive path. Handbook of ideas*. London: Policy Network.
- Economist (2009), The French model, Vive la différence. London: *Economist*, 7 maj 2009-07-13.
- Engqvist, L. & Ahlqvist, B. (1984), *Samtal med Feldt. Lars Engqvist och Berndt Ahlqvist intervjuar finansministern*. Stockholm: Tiden.
- Globaliseringsrådet (2009), *Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige*. Stockholm Utbildningsdepartementet Ds 2009:21.
- Hayek, F. (1996), *Vägen till trälldom*. Stockholm: Timbro.
- Hijzen, A. (2007), *OECD: Workers in the Global Economy: Increasingly vulnerable*. OECD: BERR Conference on Globalisation and the Labour Market, 13 december 2007, London.
- Jacques, M. (2009), The new depression. *New Statesman*, 12 februari 2009.
- Karleby, N. (1926), *Socialismen inför verkligheten. Studier i socialdemokratisk åskådning och nutidspolitik*. Stockholm: Tidens förlag.
- Krugman, P. (2009), *The return of depression economics and the crisis of 2008*. New York: Norton.
- Lind, D. (2009), *Hur långt från trädet faller äpplet? Och hur länge lever den amerikanska drömmen i Sverige?* Stockholm: Arbetarrörelsens ekonomiska råd.
- Miller, G. (1996), *Hierarkins ekonomi. Att styra effektiva organisationer*. Stockholm: SNS.
- Norberg, J. (2009), *En perfekt storm. Hur staten, kapitalet och du och jag sänkte världsekonomin*. Stocksund: Hydra förlag.
- Pettersson, O. (2009), *När Musiken tystnar – om den globala finanskrisen*. Stockholm: LO.
- Polanyi, K. (2002), *Den stora omdaning*. Lund: Arkiv förlag.
- Putnam, R. (1996), *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS
- Rothkopf, D. (2008), *Superclass: Hur den globala makteliten styr världen*. Stockholm, Leopard.
- Soros, G. (2008), *The new paradigm for financial markets. The credit crisis of 2008 and what it means*. New York: Public Affairs.

Tingsten, H. (1941), *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*. Stockholm: Tidens förlag.